

Ю.М. Мирошніченко,
суддя Іллічівського районно-
го суду м. Маріуполя Донець-
кої області

Summary

The article deals with the problems of legal status of the crime victim on the grounds of analysis of international-legal acts, research activities and publications. Researches correlation of the defendant's (accused) and complainant's procedural possibilities with regard to assert own interests in the court of first instance (under the CPC of Ukraine)

Посилення процесуального статусу потерпілого як перспективний напрям удосконалення кримінального судочинства

За Конституцією України людина, її життя і здоров'я, честь та гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю, права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а її головний обов'язок — їх утвердження та забезпечення. Згідно з Основним Законом громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом, а учасники судового процесу вільні в наданні суду своїх доказів і в доведенні перед ним їх переконливості.

Виходячи із цих конституційних положень, права потерпілого і підсудного у кримінальному процесі мають бути максимально урівноважені, адже тільки за таких умов можна забезпечити реалізацію іншого базового принципу судочинства — змагальності сторін.

Відповідно до ст. 261 Кримінально-процесуального кодексу України (далі — КПК) сторона обвинувачення (прокурор, а також потерпілий, цивільний позивач та їх представники) і сторона захисту (підсудний, захисник і законний представник, цивільний відповідач і його представник) користуються рівними правами на заявлення відводів і клопотань, подання доказів, участь у їх дослідженні та доведенні їх переконливості, виступ у судових дебатах, оскарження процесуальних рішень суду.

Та чи такими вже рівними є процесуальні можливості сторін і, зокрема, їх непрофесійних представників?

Більшість сучасних вітчизняних дослідників інституту потерпілого схильні вважати, що жертва злочину є менш захищеною порівняно з особою, яка його вчинила.

Так, С.В. Давиденко, дійшовши висновку про те, що статус потерпілого в умовах чинного законодавства значно менш досконалий, ніж підозрюваного, обвинуваченого (підсудного), вважає, що кримінально-процесуальне законодавство має гарантувати не тільки дотримання прав потерпілого на своєчасне відшкодування (компенсацію) завданої шкоди, а і його активність під час досудового, судового слідства зі встановлення обставин, що входять у предмет доказування у кримінальній справі¹.

Г.В. Коновалова і В.І. Бояров також переконані, що за багатьма процесуальними позиціями потерпілий перебуває в нерівному становищі з підозрюваним, обвинуваченим та підсудним, що свідчить про неповну реалізацію

¹ Див.: Давиденко С.В. Потерпілий як суб'єкт кримінально-процесуального доказування: Автореф. дис... канд. юрид. наук. — Х., 2007. — 20 с.

принципу рівності сторін у кримінальному судочинстві та викликає потребу створення нової моделі самозахисту потерпілим своїх інтересів і прав кримінально-процесуальними засобами ².

Аналіз відповідних норм навіть таких фундаментальних міжнародно-правових актів у сфері захисту прав людини, як Загальна декларація прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права свідчить, що вони здебільшого спрямовані на запобігання порушенням прав осіб, що притягуються до кримінальної відповідальності, і залишають поза увагою права осіб, потерпілих від злочинних посягань

Зокрема, досліджуючи інститут потерпілого в кримінальному праві, Т.І. Присяжнюк визнала, що доки питання охорони прав потерпілого та його статусу не буде врегульовано у кримінально-правовій площині, доти у кримінальному процесі також не буде забезпечено реалізацію його процесуального статусу на засадах рівності з підозрюваним або обвинуваченим, якому як практики, так і науковці на сьогодні приділяють більше уваги ³.

Г.В. Юркова, констатує нерівність прав потерпілого й обвинуваченого, наголошує на необхідності реалізації такої важливої концептуальної ідеї, як пріоритетний захист прав і законних інтересів потерпілого ⁴, а Ю.М. Грошевий вважає, що презумпція пріоритетності захисту прав потерпілого повинна надати реформаційним процесам у кримінальному судочинстві нового спрямування, здатного належним чином забезпечити порушені кримінальним злочином права ⁵.

Також ж точки зору дотримуються В.П. Півненко та Є.О. Мірошніченко, котрі стверджують, що на фоні надмірного піклування правоохоронних органів і юристів-науковців про злочинця жалюгідним виглядає процесуальне становище жертви злочину, яка зі знехтуваними правами залишається «на задвірках» юстиції, і з огляду на це вважають за необхідне протиставити конституційному принципу невинуватості обвинуваченого новий принцип — презумпції правоти й пріоритетності прав потерпілого, який після ретельного опрацювання має бути закріплений в окремій статті Конституції України ⁶.

Подібним чином склалася ситуація із захистом прав потерпілого і в історично близькому до україн-

ського кримінально-процесуальному законодавстві Російської Федерації, де цьому питанню присвячена низка дисертаційних досліджень ⁷.

Так, наприклад, В.М. Шаговий пояснює наявність дисбалансу прав жертви злочину і особи, яка його скоїла, тим, що вчені-процесуалісти, правозахисники й політики приділяли багато уваги захисту прав особистості в кримінальному процесі, розуміючи його у вузькому значенні — як захист від незаконного й необґрунтованого притягнення до кримінальної відповідальності й засудження, тобто прагнули до захисту прав і законних інтересів обвинувачуваних, підозрюваних, підсудних та засуджених, залишаючи в тіні фігуру потерпілого й, особливо, жертву злочину й заявника. Подібний стан справ, як зазначає автор, був характерним не тільки для Росії, але й для інших країн світу ⁸. З наведеним не можна не погодитися, оскільки аналіз відповідних норм навіть таких фундаментальних міжнародно-правових актів у сфері захисту прав людини, як Загальна декларація прав людини (1948 р.), Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 р.) свідчить, що вони здебільшого спрямовані на запобігання порушенням прав осіб, що притягуються до кримінальної відповідальності, і залишають поза увагою права осіб, потерпілих від злочинних посягань.

Утім, починаючи з 80-х років минулого століття міжнародне співтовариство поступово активізує свою діяльність у напрямі захисту жертв злочинів. Так, у 1985 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла Декларацію основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою (1985 р.; далі — Декларація), в якій усі держави-члени ООН зобов'язалися сприяти тому, щоб судові й адміністративні процедури більшою мірою відповідали потребам жертв злочинів, у тому числі шляхом забезпечення їм можливості викладення своєї позиції по суті справи й надання належної допомоги на всіх етапах судового розгляду відповідно до національного законодавства. У тому ж році Комітет Міністрів Ради Європи прийняв Рекомендацію R(85)11 щодо становища потерпілого в рамках кримінального права і кримінального процесу (1985 р.). Враховуючи те, що цілі системи кримінальної юстиції традиційно формувалися з

Утім, починаючи з 80-х років минулого століття міжнародне співтовариство поступово активізує свою діяльність у напрямі захисту жертв злочинів. Так, у 1985 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла Декларацію основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою (1985 р.; далі — Декларація), в якій усі держави-члени ООН зобов'язалися сприяти тому, щоб судові й адміністративні процедури більшою мірою відповідали потребам жертв злочинів, у тому числі шляхом забезпечення їм можливості викладення своєї позиції по суті справи й надання належної допомоги на всіх етапах судового розгляду відповідно до національного законодавства. У тому ж році Комітет Міністрів Ради Європи прийняв Рекомендацію R(85)11 щодо становища потерпілого в рамках кримінального права і кримінального процесу (1985 р.). Враховуючи те, що цілі системи кримінальної юстиції традиційно формувалися з

² Див.: Коновалова Г.В., Бояров В.І. Деякі проблемні питання представництва інтересів потерпілого в кримінальному судочинстві // Вісник Академії адвокатури України. — 2009. — 1(14). — С. 114—118.

³ Див.: Присяжнюк Т.І. Інститут потерпілого у кримінальному праві України: Автореф. дис... канд. юрид. наук. — К., 2006. — 22 с.

⁴ Див.: Юркова Г.В. Вплив принципів змагальності та рівності на процесуальний статус сторін у кримінальному процесі // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. — 2009. — № 2. — С. 1—8.

⁵ Див.: Грошевий Ю.М. Шляхи вдосконалення судострою та судочинства України // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. — 2009. — № 4. — С. 193—203.

⁶ Див.: Півненко В.П., Мірошніченко Є.О. Про презумпцію правоти і пріоритетності прав потерпілого // Вісник Верховного Суду України. — 2004. — № 8(48). — С. 39—41.

⁷ Див., напр.: Ульянов В.Г. Реализация прав потерпевших в российском уголовном процессе: Автореф. дис... канд. юрид. наук. — Краснодар, 1998. — 26 с.; Абабков А.В. Процессуальное положение потерпевшего в уголовном процессе: Автореф. дис... канд. юрид. наук. — М., 1998. — 29 с.; Колдин С.В. Защита прав и законных интересов потерпевшего по Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации: Автореф. дис... канд. юрид. наук. — Саратов, 2004. — 25 с.; Смирнов А.Л. Потерпевший от преступления: Уголовно-правовое исследование: Автореф. дис... канд. юрид. наук. — Ростов-на-Дону, 2007. — 25 с.

⁸ Див.: Шаговой В.Н. Потерпевший и жертва в уголовном процессе: Защита прав и их уголовно-процессуальные правонарушения: Автор. дис... канд. юрид. наук. — Тюмень, 2006. — С. 24.

точки зору норм, які насамперед стосувалися відносин між державою і правопорушником, унаслідок чого робочий механізм такої системи іноді може ускладнювати проблеми потерпілого, Комітет Міністрів рекомендував державам-членам Ради Європи переглянути їхнє законодавство й практику з ряду напрямів, зокрема: інформування поліцією потерпілого про можливості одержання сприяння, практичної й правової допомоги, компенсації з боку правопорушників і держави, а також про результати поліцейського розслідування; звільнення правопорушника від кримінальної відповідальності тільки після вирішення питання щодо компенсації потерпілому; інформування судом потерпілого про дату й місце проведення розгляду, його можливості одержати відшкодування й компенсацію в ході кримінального процесу, правової допомоги й способи, за допомогою яких він може довідатися про підсумки розгляду справи; підвищення рівня захисту потерпілого від розголошення будь-яких фактів, які можуть невинувато заторкнути приватне життя або образити гідність потерпілого (за рахунок закритого судового засідання, нерозголошення особистої інформації тощо); забезпечення ефективним захистом потерпілого і його родини від залякувань і можливої помсти з боку злочинця (особливо у справах щодо організованої злочинності).

Світова спільнота усвідомила важливість протидії порушенню прав не тільки правопорушників, але й жертв скоєних ними злочинів, і визнала, що кримінальне судочинство необхідно реформувати на національному рівні, зокрема: розширити права потерпілих, посилити гарантії реалізації ними своїх законних інтересів, запобігати порушенням прав осіб, що піддалися злочинному впливу

У 1995 р. в м. Каїрі відбувся IX Конгрес ООН із запобігання злочинності й поведження з правопорушниками, на якому держави-члени зазначеної Організації висловили своє занепокоєння тяжким становищем жертв злочинів, настійно закликали повною мірою використовувати Декларацію та активізувати заходи, спрямовані на захист жертв і надання їм допомоги, на національному й міжнародному рівні. Учасники наступного — X Конгресу (Відень, 2000) продовжили курс на захист прав потерпілих від злочинів і вирішили, зокрема, вжити, де це можливо, регіональні й міжнародні заходи на підтримку жертв злочинів — впровадити механізм посередництва та реституційного правосуддя. В рамках XI Конгресу (Бангкок, 2005) відбувся семінар-практикум на тему «Зміцнення реформи системи кримінального правосуддя, включаючи реституційне правосуддя», в матеріалах якого наголошувалося, що принципи ООН щодо жертв злочинів і реституційного правосуддя свідчать про необхідність протидіяти порушенням

прав як злочинців, так і їх жертв, а приділення пріоритетної уваги потерпілим визначається одним з перспективних напрямів удосконалювання системи кримінального правосуддя⁹.

Таким чином, світова спільнота усвідомила важливість протидії порушенню прав не тільки правопорушників, але й жертв скоєних ними злочинів, і визнала, що кримінальне судочинство необхідно реформувати на національному рівні, зокрема: розширити права потерпілих, посилити гарантії реалізації ними своїх законних інтересів, запобігати порушенням прав осіб, що піддалися злочинному впливу.

Відповідної модернізації потребує й кримінально-процесуальне законодавство України, у чому переконує наведений нижче порівняльний аналіз норм чинного КПК, у яких зосереджені засоби відстоювання власних інтересів учасниками процесуального змагання, котрі найбільше особисто зацікавлені у його результатах, — підсудним і потерпілим.

Отже, відповідно до ч. 2 ст. 246 КПК справа може бути повернута судом на додаткове розслідування для притягнення до кримінальної відповідальності інших, крім обвинуваченого, осіб за клопотанням прокурора, обвинуваченого, його захисника чи законного представника. Утім інтерес потерпілого щодо притягнення до відповідальності всіх осіб, які

вчинили злочин, є очевидним як з точки зору справедливої сатисфакції, так і з огляду на збільшення шансів на відшкодування заподіяних збитків. До того ж на стадії судового розгляду право потерпілого на відповідне клопотання передбачене (ст. 278 КПК).

Копія обвинувального висновку вручається підсудному не пізніше як за три доби до дня розгляду справи для підготовки до захисту від висунутого обвинувачення. У цьому зв'язку справедливим було б доповнити ст. 254 КПК вимогою про вручення копії обвинувального висновку також і потерпілому, щоб він нарівні з підсудним мав змогу підготуватися до ефективного здійснення своєї процесуальної функції.

На відміну від підсудного потерпілий вправі давати показання не у будь-який момент судового слідства, а суворо дотримуючись визначеного судом порядку дослідження доказів, але за будь-яких обставин перед допитом свідків (ст. 308 КПК). Разом з тим потерпілий не зобов'язаний законом давати показання, а отже, правильною є рекомендація, згідно з якою у підготовчій частині судового розгляду після

⁹ Див.: Доповідь IX Конгресу ООН із запобігання злочинності й поведження з правопорушниками, Каїр, 29 квітня — 8 травня 1995р.; Віденська декларація про злочинність і правосуддя, прийнята на X Конгресі ООН з попередження злочинності і поведження з правопорушниками: відповіді на виклики XXI століття, Відень, 10—17 квітня 2000 р.; Бангкокська декларація «Взаємодія і відповідні заходи: стратегічні союзи в галузі попередження злочинності і кримінального правосуддя», прийнята XI Конгресом ООН з попередження злочинності і кримінального правосуддя, Бангкок, 18—25 квітня 2005 р. — <http://www.un.org/ru>

роз'яснення потерпілому його процесуальних прав, у тому числі права давати показання чи відмовитися від цього, з'ясувати у нього, чи бажає він скористатися зазначеним правом (п. 15 постанови Пленуму Верховного Суду України від 2 липня 2004 р. № 13 «Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів») і в разі позитивної відповіді попереджати його про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиві показання для того, щоб урахувати цю обставину при подальшому визначенні порядку дослідження доказів. З огляду на викладене доцільно законодавчо закріпити право потерпілого давати показання по суті справи в той момент судового слідства, коли він буде вважати це тактично виправданим.

Статтю 267 КПК варто доповнити правом потерпілого мати представника, а статті 264, 267, 277 зазначеного Кодексу — обов'язком суду за наведених обставин роз'яснити потерпілому право мати представника або взяти підтримання обвинувачення на себе. Крім того, слід унормувати обов'язкову участь у справі представника потерпілого та передбачити обставини і порядок його призначення, які мають бути співрозмірними з тими, що стосуються захисника

Побіжно хотілося б запропонувати у підготовчій частині судового засідання встановлювати не тільки особу підсудного, але й особи потерпілого та інших учасників судового розгляду, щоб від початку офіційно легітимізувати їх участь у судовому процесі й таким чином допустити до обговорення і вирішенні важливих процесуальних питань.

За ст. 267 КПК потерпілий має право надавати докази, тобто наявні у нього фактичні дані, тоді як підсудний вправі просити суд, наприклад, про призначення експертизи, тобто про формування нових доказів. Посилання на те, що аналогічне право потерпілого передбачається можливістю заявляти будь-які клопотання, може виявитися неспроможним перед судженням про те, що клопотання обмежуються обсягом встановлених законом прав їх ініціатора. Щоб уникнути непорозумінь, доцільно було б права потерпілого щодо надання доказів викласти так само, як вони сформульовані у ст. 263 КПК.

Заслугує на увагу проблема участі в судовому розгляді кримінальної справи представника потерпілого, який, на наше переконання, має бути наділений тими ж правами, що й захисник підсудного. Співвідношення прав захисника підсудного і представника потерпілого досить докладно аналізує А.М. Титов, який дійшов обґрунтованого висновку щодо балансу їх процесуальних можливостей не на користь останнього і справедливо зазначає, що зрівняння в правах представників сторін лише сприятиме здійсненню справжньої

змагальності у кримінальному процесі¹⁰. Попри це норма, що регулює участь представника потерпілого в судовому розгляді, чинним законом взагалі не передбачена, тоді як участь у судовому процесі захисника досить докладно регламентована (ст. 266 КПК). За таких умов указівки ст. 52 зазначеного Кодексу на те, що представник користується процесуальними правами особи, інтереси якої він представляє, на нашу думку, недостатньо.

Особливо гостро постає питання участі представника потерпілого в судовому розгляді тоді, коли його залишає процесуальний соратник (державний обвинувач) і він наодинці змушений протистояти підсудному, захиснику, відповідачу, а за певних обставин і прокурору, який змінив обвинувачення на менш суворе або відмовився його підтримувати і фактично перейшов на сторону захисту. По суті потерпілий, якщо він вимагає продовження розгляду справи у разі відмови прокурора від обвинувачення або підтримує первинне обвинувачення, стає самостійним обвинувачем і тепер самотужки має доводити перед судом переконливість власного обвинувачення та обґрунтовувати його доказами. Виходячи з цього, ст. 267 КПК варто доповнити правом потерпілого мати представника, а статті 264, 267, 277 зазначеного Кодексу — обов'язком суду за наведених обставин роз'яснити потерпілому право мати представника або взяти підтримання обвинувачення на себе. Крім того, слід унормувати обов'язкову участь у справі представника потерпілого та передбачити обставини і порядок його призначення, які мають бути співрозмірними з тими, що стосуються захисника.

Ефективність правосуддя визначається якістю і оперативністю розгляду судових справ. Невиправдане зволікання судового розгляду порушує права сторін на судовий захист. Тому, як нам здається, унеможливлення оскарження потерпілим постанови про зупинення провадження у справі у зв'язку з лікуванням чи розшуком підсудного (ст. 280 КПК) є несправедливим.

Разом з тим нам видається дещо дивною наявність у законі норми щодо застосування заходів примусу до особи, що не виявляє жодної зацікавленості щодо вирішення справи, у якій її визнано потерпілою. Йдеться про привід потерпілого, котрий не з'явився до суду без поважних причин, і притягнення його до адміністративної відповідальності у разі злісного ухилення від явки до суду. При цьому метою забезпечення участі потерпілого в судовому розгляді, за змістом закону, є з'ясування всіх обставин справи та захист його прав і законних інтересів

¹⁰ Див.: Титов А.М. Окремі питання участі представника потерпілого у кримінальному процесі // Вісник Академії адвокатури України. — 2009. — № 2(15). — С. 140—143.

(ст. 290 КПК). Сумнівним є положення цієї статті щодо можливості приводу до суду особи, яка за законом не зобов'язана давати показання.

Відповідно до положень цивільного законодавства всі суб'єкти права власності є рівними перед законом (ст. 318 ЦК). Виходячи з цього, кожен з них повинен мати рівні можливості щодо поновлення порушеного права. Однак кримінально-процесуальний закон несправедливо, на нашу думку, виокремлює такі суб'єкти права власності, як підприємства, установи та організації й зобов'язує суд вирішувати їх позови незалежно від явки їх представників (ст. 291 КПК), тоді як цивільний позов потерпілого у разі його неявки (зауважимо — незалежно від причин) судом не розглядається. Вважаємо, що припис закону щодо привілейованого положення цивільних позивачів-юридичних осіб є анахронізмом.

Причиною багатьох проблем сучасного судочинства є перебільшена опіка кримінальної юстиції над інтересами держави за рахунок інтересів інших суб'єктів правопорушень, підміну приватних начал публічними, а отже, слід розширити коло справ приватно-публічного обвинувачення, а також тих справ, провадження у яких може бути закрито у зв'язку з примиренням винного з потерпілим за рахунок віднесення до їх числа справ про злочини середньої тяжкості, а також необережних тяжких злочинів

За ч. 3 ст. 328 КПК при виправданні підсудного за відсутністю в його діях складу злочину суд залишає цивільний позов без розгляду. У разі закриття справи з передбачених законом підстав цивільний позов також не розглядається (п. 7 постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1989 р. № 3 (з подальшими змінами) «Про практику застосування судами України законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочином, і стягнення безпідставно нажитого майна»). У таких випадках закон і судова практика залишає за особою, потерпілою від злочину, право звернутися до суду з позовом у порядку цивільного судочинства. Проте слід погодитися з тими авторами, які пропонують у разі закриття справи чи постановлення виправдувального вироку за відсутності в діянні підсудного складу злочину покласти на суд обов'язок вирішення цивільного позову¹¹. Справді, не виправдано з точки зору якнайшвидшого поновлення порушеного права і процесуальної економії покладати на суд, що розглядає цивільну справу, з'ясування обставин, які вичерпно досліджені при розгляді кримінальної справи судом, котрий і має поставити в ній усі крапки над «і».

Особливим є процесуальний статус потерпілого у справах приватного обвинувачення, в яких осо-

ба, що постраждала від злочину, від початку самостійно виконує функцію обвинувача. Насамперед потерпілий відповідно до ст. 251 КПК має подати до суду скаргу, що повинна відповідати вимогам, які встановлені законом щодо обвинувального висновку (статті 223, 224 цього Кодексу). Не будемо зупинятися на кожній з них, зазначимо лише, що на практиці навіть органи досудового слідства припускаються помилок та недоліків при складенні обвинувального висновку, у зв'язку з чим справи з попереднього розгляду повертаються прокурору для належного виконання вимог закону, а коли недоліки обвинувального висновку з'ясовуються на подальших стадіях процесу — на додаткове розслідування. А пересічному громадянину без відповідної юридичної підготовки, доступу до спеціальних інформаційних ресурсів, а іноді й без необхідних коштів здійснити функцію захисту надзвичайно

складно. Слід погодитися з тими авторами, які вважають, що жодна скарга про порушення кримінальної справи приватного обвинувачення просто не може відповідати зазначеним вимогам, а отже, суддя у повній відповідності із законом може її залишити без розгляду та повернути особі, що звернулася з нею до суду¹². Ефективність доказової діяльності потерпілого в судовому процесі без будь-якої підтримки з боку держави залишаємо без коментарів. Переконані, що в законі не місце справам приватного обвинувачення, порушеним судом, і що прийняття судом рішення щодо порушення кримінальної справи не відповідає його процесуальній функції. Проте слід підтримати ідеї тих дослідників, які вважають причиною багатьох проблем сучасного судочинства перебільшену опіку кримінальної юстиції над інтересами держави за рахунок інтересів інших суб'єктів правопорушень, підміну приватних начал публічними¹³, а отже, слід розширити коло справ приватно-публічного обвинувачення, а також тих справ, провадження у яких може бути закрито у зв'язку з примиренням винного з потерпілим за рахунок віднесення до їх числа справ про злочини середньої тяжкості, а також необережних тяжких злочинів¹⁴.

Окремо слід зупинитися на гарантованості охорони прав потерпілого при розгляді справ, що впливають із приписів кримінально-процесуального закону щодо судового контролю за досудовим слідством (статті 165², 165³, 177, 178, 187, 190, 205 КПК). Встановлення такого контролю, зумовлене необ-

¹² Див.: Предместніков О.Г. Потерпілий як сторона обвинувачення в справах приватного обвинувачення // Форум права. — 2009. — № 2. — С. 345—349.

¹³ Див.: Шамардин А.А. Частные начала обвинения и становление принципа диспозитивности в уголовном процессе России: Дис... канд. юрид. наук. — Оренбург, 2001. — 200 с.

¹⁴ Див.: Ульянов В.Г. Реализация прав потерпевших в российском уголовном процессе: Автореф. дис... канд. юрид. наук. — Краснодар, 1998. — 26 с.

¹¹ Див.: Волосова Н.Ю. Процессуальное положение потерпевшего в российском уголовном процессе: Автореф. дис... канд. юрид. наук. — Екатеринбург, 2009. — 22 с.

хідністю унеможливлення необґрунтованого обмеження органами досудового слідства конституційних прав громадян на свободу, недоторканність житла, таємницю листування, телефонних розмов тощо. Втім, дбаючи про права підозрюваного, обвинуваченого, які частіше за інших піддаються заходам процесуального примусу, законодавець обійшов увагою особу, постраждалу від злочину, участь якої при вирішенні судом зазначених питань законом не передбачена. Проте, як справедливо зазначає В.Н. Шаговий, незастосування до обвинувачених і підозрюваних заходів кримінально-процесуального примусу, пов'язаних, зокрема, з тимчасовим обмеженням волі, створює останнім сприятливі умови для здійснення тиску на жертв злочину, знищення доказів і є одним з типових процесуальних правопорушень стосовно потерпілого¹⁵. Не можна не погодитися з тим, що інтерес потерпілого, особливо від насильницького злочину, в ізоляції обвинуваченого (підозрюваного) є очевидним і не вимагає доведення.

Закон слід доповнити положеннями, що забезпечать участь потерпілого в судовому розгляді подань слідчого про обрання запобіжного заходу, продовження строків тримання під вартою, направлення обвинуваченого на стаціонарну експертизу, а також надати йому право оскарження постанов суду про відмову у взятті під варту, відмову у продовженні строку тримання під вартою, відмову у проведенні обшуку та виїмки, задоволення подання слідчого про направлення обвинуваченого на стаціонарну експертизу

Необґрунтоване направлення на стаціонарну судово-психіатричну експертизу не тільки порушує права обвинуваченого, але й позначається на оперативності слідства, а отже, на правах потерпілого, зацікавленого у якнайшвидшому його завершенні. Не менш заінтересований потерпілий і в ефективному розслідуванні скоєного проти нього злочину, яке може вважатися таким за умови, коли обвинувачення обґрунтоване необхідними доказами, що можуть бути одержані, зокрема, в результаті обшуку чи виїмки. Тому, на наш погляд, закон слід доповнити положеннями, що забезпечать участь потерпілого в судовому розгляді подань слідчого про обрання запобіжного заходу, продовження строків тримання під вартою, направлення обвинуваченого на стаціонарну експертизу, а також надати йому право оскарження постанов суду про відмову у взятті під варту, відмову у продовженні строку тримання під вартою, відмову у проведенні обшуку та виїмки, задоволення подання слідчого про направлення обвинуваченого на стаціонарну експертизу.

Перспективним напрямом удосконалення законодавства є розширення меж судового контролю

за досудовим слідством з метою запобігання порушенням процесуальних прав потерпілого. Йдеться, зокрема, про надання потерпілому права оскаржувати до суду рішення слідчого і прокурора стосовно обрання запобіжного заходу, відмови у проведенні певних слідчих дій, призупинення провадження у справі, необґрунтованість якого по суті перешкоджає доступу до правосуддя, порушує право потерпілого на судовий захист. Наразі дії слідчого можуть бути оскаржені до суду, але розглядаються такі скарги при попередньому розгляді справи або під час її розгляду по суті, коли актуальність тих чи інших питань досудового слідства знижується або й зовсім зникає (ст. 234 КПК). Та чи не підміняє таким чином суд прокурора? Якщо цього вимагає захист інтересів жертви злочину, покладання на суд таких функцій, на нашу думку, є доречним, тим більше, що, запроваджуючи судовий контроль, законодавець мав на увазі, що суддя, вирішуючи питання, пов'язані з ходом досудового слідства, перевіряючи обґрунтованість тих чи інших подань слідчого,

оцінюючи доцільність проведення визначених законом слідчих дій, певним чином втягується у сферу доказової діяльності органів досудового слідства. Саме тому судді, який вирішував питання щодо проведення обшуку, виїмки, огляду, обрання, зміни чи скасування запобіжних заходів, продовження строків тримання під вартою, або розглядав скарги на затримання чи на постанови про

відмову в порушенні кримінальної справи або про закриття справи, заборонено брати участь у судовому розгляді кримінальної справи (ст. 54 КПК).

Не можна залишити поза увагою й таку дискримінаційну щодо потерпілого норму, яка дає змогу закрити кримінальну справу у випадку, коли в ході дізнання та досудового слідства протягом строків, зазначених у ч. 1 ст. 49 Кримінального кодексу України, не встановлено особу, що вчинила злочин. Навряд чи хтось буде сперечатися з приводу права держави на звільнення такої особи від кримінальної відповідальності із закінченням строків давності, але не слід забувати й про обов'язок встановити особу, винну у вчиненні злочину, в аспекті конституційних приписів щодо відповідальності перед людиною за свою діяльність і, зокрема, щодо забезпечення ефективного виконання правоохоронними органами своїх функцій.

Втілюючи в життя зазначені положення Конституції, законодавець запровадив ряд норм, якими закріпив обов'язок держави щодо відшкодування фізичній особі майнової шкоди та шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю внаслідок злочину, вчиненого особою,

¹⁵ Див.: Шаговий В.Н. Знач. праця. — С. 24.

яка не встановлена в результаті досудового слідства або є неплатоспроможною (статті 1177, 1207 ЦК). Проте норми, що набрали чинності ще 1 січня 2004 р., до цього часу не діють у зв'язку з відсутністю встановленого законом порядку відшкодування такої шкоди.

Пріоритетна увага до проблем осіб, потерпілих від злочинів, на всіх стадіях процесу з метою досягнення паритету прав сторін має стати для України дороговказом на шляху розв'язання першочергових завдань реформування системи кримінального правосуддя

Отже, держава не тільки не забезпечила розкриття злочину, а й не створила умов для отримання хоч якоїсь компенсації завданої постраждалому шкоди. На нашу думку, за таких обставин держава має встановити винну особу, показати потерпілому, хто повинен нести цивільно-правову відповідальність, а вже потім звільнити її від кримінальної відповідальності. Тобто до визначення законодавцем умов та порядку відшкодування шкоди особі, потерпілій від злочину, дія ч. 3 ст. 11¹ КПК має бути призупинена.

Підсумовуючи, слід визнати, що держава дотепер не створила належні гарантії захисту жертви злочину. Намагання модернізувати кримінальне судочинство досі не дало позитивних результатів, країна не має нового КПК, а запропоновані проекти кримінально-процесуальних законів, незважаючи

на певне розширення прав потерпілого, кардинально проблему забезпечення захисту інтересів осіб, що стали жертвами злочину, не вирішують й актуальності поставлених вище питань не знімають¹⁶. Отже, пріоритетна увага до проблем осіб, потерпілих від злочинів, на всіх стадіях процесу з метою досягнення паритету прав сторін має стати для України дороговказом на шляху розв'язання першочергових завдань реформування системи кримінального правосуддя і критерієм оцінки його ефективності міжнародною спільнотою.

¹⁶ Див.: Кримінально-процесуальний кодекс України, проект № 1233 від 13 грудня 2007 р., внесений до Верховної Ради України В.Р. Мойсиком, І.В. Вернидубовим, С.В. Ківаловим, Ю.А. Кармазіним. — http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=31115; Кримінально-процесуальний кодекс України, проект Національної комісії зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права, 11 вересня 2008 р. — http://www.uba.ua/ukr/kp_kodeks

Рішення у кримінальних справах

(Закінчення. Початок ухвали на с. 18)

Наведені в касаційній скарзі доводи про недоведеність перебування засудженого Т. у стані алкогольного сп'яніння під час вчинення злочинів спростовуються свідченнями самого засудженого про те, що він святкував свій день народження і вживав пиво; свідків — що Т. вживав горілку та вино; інших свідків — про те, що під час затримання він перебував у стані алкогольного сп'яніння.

Водночас доводи Т. про те, що суд незаконно послався на його допит під час досудового слідства як свідка і на протокол відтворення обстановки та обставин події з ним у статусі свідка як на докази, є слушними.

Відповідно до вимог ст. 323 КПК в основу вироку можуть бути покладені лише достовірні докази, розглянуті у судовому засіданні. Суд, керуючись законом, повинен дати остаточну оцінку доказам з точки зору їх допустимості.

Як убачається з матеріалів справи, 13 жовтня 2007 р. після затримання Т. та доставки до відділу міліції його було допитано як свідка і проведено з ним у цьому статусі відтворення обстановки та обставин події. Таким чином, орган досудового слідства позбавив Т. можливості скористатися правами підозрюваного, передбаченими у ст. 43¹ КПК.

Отже, ці конкретні докази недопустимі, тому рішення судів першої та апеляційної інстанцій про посилання на них у мотивувальній частині на підтвердження винуватості засудженого є незаконними і підлягають виключенню як з вироку місцевого суду, так і ухвали суду апеляційної інстанції.

Однак наведене порушення кримінально-процесуального закону не вплинуло на правильність встановлення винуватості Т., кваліфікації його дій і призначення покарання.

У зв'язку з викладеним колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України ухвалила: вирок Корольовського районного суду м. Житомира від 20 жовтня 2008 р. та ухвалу колегії суддів судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду Житомирської області від 30 грудня 2008 р. щодо Т. змінити — виключити з мотивувальних частин вироку місцевого суду та ухвали суду апеляційної інстанції посилання на показання Т. як свідка і на протокол відтворення обстановки та обставин події за його участю від 13 жовтня 2007 р. як на докази у зв'язку з їх недопустимістю. У решті наведені судові рішення залишено без змін.